

SOCIAL EXCLUSION: ХЭРЭГЛЭЭ, ОЙЛГОЛТЫН ОЛОН ЯНЗ БАЙДАЛ

О.Баасантогтох

ШУА-ийн ФХ-ийн Социологийн салбарын ЭШДЭА, доктор (Ph.D)

ORCID: 0000-0002-6661-1125

Abstract: The concept of "social exclusion" refers to the general idea of "being outside of social relations" in terms of meaning and content, and by analyzing some research reports and results conducted in Mongolia, there is few or no research related to this concept.

In some studies, the framework of the concept is often defined without a precise definition, and in some cases, it is equivalent to the meaning "differentiation, discrimination, none inclusion". However, it is quite common that some aspects of the concept and content are touched upon, but they are used in a conditional manner without specifying the limits of the established formula, meaning, and content. In this article, we aim to explain how the concept of social exclusion is understood and used, and it is intended to give a reasonable explanation for the formulation that can be rational from the proposed concepts.

Keywords: exclusion, inclusion, discrimination, none inclusion.

Социологийн шинжлэх ухаан дахь ойлголтын үүсэл, төлөвшил

“Social exclusion” буюу нийгмийн тусгаарлалт гэх ойлголт нь “нийгэм, олон нийтээс тусгаарлагдах, гадуурхагдах” гэсэн үйл явцыг “нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүд”-ээр дамжуулан шийдвэрлэхэд бэрхшээлтэй болсны үр дүнд болж 1970 оны дунд үеэс хэрэглэгдэж, шинжлэх ухааны эргэлтэд орж эхэлсэн. Үүнээс өмнө улс орнууд ядуурал, ялангуяа орлогын ядуурлыг хэмжих судалгаанд илүү анхаарал хандуулж ирсэн (Evans, 1998, p. 42). Шинжлэх ухааны эргэлтэд орсон тухай зарим материалд тухайлбал, уг ойлголт нь 1960 оны үеэс Францад мэтгэлцээн, маргааны гол сэдэв болж, 1980 оны эдийн засгийн хямрал, үндэсний тусламжийн тухай хууль (Revenue Minimum Insertion) баталсаны дараагаас өргөн хэрэглэгдэх болсон (Gerda Jehoel-Gijsbers & Cock Vroomen, 2008, p. 2; Suzanne Bronheim, Phyllis Magrab, Raymond Crowel, 2020) тухай тэмдэглэжээ. Өдгөө уг ойлголтоор дамжуулж ямар утга санаа, агуулгыг илэрхийлж байна вэ?

Мартин Эванс “нийгмийн халамжийн бодлогоор шийдвэрлэж боломгүй шинэ үзэгдэл бий болж тэр нь ядуурлыг хэмжих, тогтоох судалгаанд өртөхгүй байгаа” гэх санааг дэвшүүлж “тусгаарлалт”-ыг судлах зайлшгүйн тухай, тэр нь “ядуурал” гэх харьцангуй объектив ойлголт, үзэгдэлтэй харьцуулахад судлаачдад шинээр өртөж (шинэ биш үзэгдэл), илүү өргөн, объектив болон субъектив хүчин зүйлээс хамаарах нийгмийн үзэгдэл болохыг нь илэрхийлсэн. Олон талт үзэгдэл бөгөөд маш олон эрдэмтэн, судлаачид онолын болон практик түвшинд судлаж агуулга, бүтэц, хэлбэрийг нарийвчлан тодорхойлсон. Ийм судалгааны ажлуудаас “нийгмийн тусгаарлалт” гэх ойлголт, үзэгдлийг илэрхийлэх эмпирик судалгааны нэлээд үр дүнтэй арга зүй, хэрэглэгдэхүүнийг Нидерландын эрдэмтэд боловсруулсан (Gerda Jehoel-Gijsbers & Cock Vroomen, 2007).

Нидерландын судлаачид 860 өрхийг хамруулсан судалгааны үр дүнд үндэслэн нийгмийн тусгаарлалтын түвшинг илэрхийлэх хүчинтэй хэмжүүрийг олсон хэмээн мэдэгдсэн юм. Энэ хэмжүүр нь насанд хүрэгчдийн 11% нь нийгэмд хамааралгүй буюу нийгмээс тусгаарлагдсан гэжээ (Gerda Jehoel-Gijsbers & Cock Vroomen, 2007, p. Оршил). Нийгмийн тусгаарлалтыг олон хэмжээст үзэгдэл гэж үздэг. Энэ нь а) материаллаг дутагдал, б) нийгмийн эрхийг үл хангах, в) нийгмийн оролцооны түвшин бага, г) хэм хэмжээ, соёл нэгдэл хязгаарлагдмал байх (Gerda Jehoel-Gijsbers & Cock Vroomen, 2007, p. 17) гэсэн эдгээр үзүүлэлтийн хослолоор шинжилгээ хийжээ. Дараа нь учир шалтгааны шинжилгээгээр эрүүл мэнд муу байх нь хамгийн чухал эрсдэлт хүчин зүйл болж байгаагийн зэрэгцээ орлого багатай байх, санхүүгийн хараат байдал, хэлний мэдлэг, ганц бие эцэг эсвэл ганц бие эхтэйгээ хамт (ө.х өрх толгойлсон гэр бүл) амьдардаг хүмүүс нийгмийн тусгаарлалтад өртөх магадлалтай (Gerda Jehoel-Gijsbers & Cock Vroomen, 2007, pp. 22-33) болохыг судлан тодорхойлсон.

Европын холбоо 2000 оны Лиссабоны дээд хэмжээний уулзалтаас хойш нийгмийн нэгдмэл байдал, жигд оролцоог хангах (Inclusion)-ыг гол зорилтоо болгож ирсэн бөгөөд тухайн жилийн 12

дугаар сард болсон Ниццагийн дээд хэмжээний уулзалтаар нийгмийн жигд оролцоог хангах дөрвөн үндсэн зорилт дэвшүүлсэн. Үүнд: 1). Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, бүх төрлийн нөөц ашиглах, чанартай бараа, үйлчилгээгээр хангагдах эрх, 2). Тусгаарлалтад өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх, 3). Нийгмийн эмзэг хэсэгт дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх, 4.) Нийгмийн тусгаарлалтыг даван туулахад холбогдох бүх байгууллагыг дайчлах (Levitas, 2020, p. 124) зэрэг болно.

Арга зүйн дээрх хоёр хандлагаас харахад орлогоос үүдэлтэй материаллаг болон хэрэглээний дутагдалд орох, социаль харилцаа хамаарал сулрах эрсдэл, үүнийг даван туулах эрх зүйн болон институтийн үүргийг аль алинд нь дурджээ. Ойлголтын хүрээ хийгээд энэ үзэгдэл бий болоход нөлөөлж буй хүчин зүйлийг Нидерландын эрдэмтэд:

- Харьцангуй ба үнэмлэхүй ойлголт: Үндсэн хэрэгцээгээ хангах хэмжээний орлогогүй болон туйлын ядуу хүмүүсийн тухайд тэднийг тусгаарлагдсан бүлэг гэж үзэх үнэмлэхүй зааг, хязгаарлалт тогтоодоггүй. Харин үүнийг нийгмийн хөгжлийн ижил нөхцөл, түвшинд байгаа бусад хүмүүстэй харьцангуй байдлаар жишин үнэлж болно.
- Нэг болон олон хэмжээсийн сул тал: Ядуурал нь материаллаг эх үүсвэрийн, эсвэл орлогын хомсдол гэсэн ганц хэмжигдэхүүнтэй. Гэтэл тусгаарлалт нь цалинтай ажил, орлого, боловсрол, орон сууц, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, хууль эрх зүйн туслалцаа, нийгмийн хангамж, нийгмийн халамж хангамж зэрэг хүртээмжгүй байдлыг багтаадаг.
- Хамааралт шинж: Ядуурал нь орлого, хэрэглээтэй холбоотой эдийн засгийн хуваарилалттай холбоотой бол нийгмийн тусгаарлалт нь харилцан хамаарал буюу соёл, эв нэгдэл, нийгмийн холбоо хамаарал, оролцоо, эвлэлдэн нэгдэх зэрэг ойлголттой холбоотой бөгөөд энэ нь үзэл баримтлал, нийгэмшлийн хэм хэмжээнээс хамаардаг.
- Дотоод (эндоген), гадаад (экзоген) агент. Ядуурлын шинжилгээг хувь хүн, өрхийн түвшинд хийдэг бөгөөд эдгээр нь эмзэг бүлгийнхний онцлог, шинжийг өөртөө агуулж, тээгч буюу эндоген болно. Тусгаарлалт нь “нийгэд хамаарах нөөц” дутагдалтай байгаагаас хамааралтай бөгөөд үүнд хөрш (ойр тойрныхны харилцаа, дэмжлэг гэх утгаар хэрэглэжээ. О.Б), нийгмийн сүлжээ (харилцаа тогтоож буй хүмүүсийн холбоо. О.Б), нийгмийн хамгааллын байгууллага, нийгмийн дэд бүтэц ордог. Тусгаарлагдсан бүлэг, хүмүүсийн тухайд ийм гадаад (экзоген) хүчин зүйлийг маш бага, бүр огт хянах боломжгүй байж болно.

Дурдан буй баримт, материалд үндэслэвэл “нийгмийн тусгаарлалт” гэх уг ойлголт нь илүү өргөн бөгөөд хайхрахгүй орхиж үл болох нийгмийн олон тал эрсдэлт өөртөө агуулдаг үзэгдэл гэж ойлгож болох нь. Социологийн шинжлэх ухаанд К.Маркс, М.Вебер болон бусад (ШУА-ийн ФХ, 2006) эрдэмтдийн үзэл, онолд энэ нь анги, давхраа, тэгш бус байдал гэх ойлголтуудтай холбоотой илрэн гарах ба хувь хүний болон бүлгийн эзэмшиж буй өмч, эрх мэдэл, орлого, нийгмийн байр суурь, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт зэргээс хамаардаг.

Хэрэглээний олон янз байдал: Монголд

Өмнө тэмдэглэсэнчлэн нийгмийн тусгаарлалт гэх ойлголт, үзэгдэлийн агуулга, хэлбэр, бүтэц, нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг дэлхийн улс орнууд, эрдэмтэд олон янз байдлаар судлан тодорхойлж, хэрэглэж байгаа бол монгол улсад энэ чиглэлээр хийсэн бие даасан судалгааны ажил бага байна. Ойлголтын агуулгад хамаарах санаа тусгасан цөөн судалгааны тайлан, үр дүнд “тусгаарлалт” гэх ойлголтыг хэрхэн ойлгож, томъёолон хэрэглэснийг шинжилж үзэхэд дараах дүр зураг тодорч байна. Үүнд:

НҮБ-ын Сайн дурынхны хөтөлбөрөөс “Дэлхийн сайн дурын үйл ажиллагааны төлөв байдлын тайлан: Засаглалыг Өөрчлөх нь” сэдэвт судалгааны тайланд “Оролцоо нь хязгаарлагдсан бүлгийнхэн, ялангуяа эмэгтэйчүүдийн хувьд дуу хоолой болон оролцоогоо хүчтэйгээр илэрхийлэх шинэ, нэмэлт сувгууд нь тэдний хэрэгцээ шаардлагыг анхаарлын төвд аваачиж, нөөцийг тэдний онцгой хэрэгцээнд зориулан хуваарилахад ихээхэн нэмэр болдог.” (НҮБ-ын Сайн дурынхны хөтөлбөр, 2015, р. Хураангуй XIII) хэмээн тэмдэглэсэн нь нэгд, хязгаарлагдсан бүлгийнхэн гээд

эмэгтэйчүүдийг онцолсон нь хүйсийн хувьд тусгаарлах хандлага байдгийг хоёрт, оролцооны хязгаарлагдмал байдал нь нийгмийн нөөцөөс хүртэх боломжийг нь бууруулдаг гэсэн санааг агуулж байна. Арга зүйн хувьд “хязгаарлах” гэсэн ойлголт нь нийгмийн оролцоо гэх ойлголттой шууд холбогдож байгаа нь үүнээс харагдаж байна. Мөн тайланд “... хүний оролцоо эрхийн тэгш бус байдлыг анхаарч, оролцоо нь хамгийн ихээр хязгаарлагдсан иргэдийг хэлэлцүүлэгт оролцуулах талаар хэлэлцэх шаардлагатай” (НҮБ-ын Сайн дурынхны хөтөлбөр, 2015, р. Хураангуй XIV) гэж “хязгаарлах буюу хязгаарлагдсан бүлэг” гэсэн ойлголтыг тусгаарлах гэсэн ойлголттой утга дүйхүйц байдлаар, ингэхдээ “нийгмийн оролцоог хангах” гэсэн ойлголтын хамт хэрэглэжээ.

Монфемнет үндэсний сүлжээний “Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай НҮБ-н конвенцийн хэрэгжилтийн асуудлаар Монгол улсын Засгийн газраас бэлтгэсэн 8 ба 9 дүгээр ээлжит илтгэл”-д мөн л эмэгтэйчүүд ялгаварлан гадуурхлын объект болж байна гэж тэмдэглэсэн. Тайланд “... эмэгтэйчүүдийг төр, зах зээл, олон нийт, гэр бүлийн хүрээнд ялгаварлан гадуурхагдах гол шалтгааныг бий болгож байгаа уламжлалт ёс заншил, олон нийтийн хандлагыг өөрчлөх төрийн хариуцлага дээр тулгуурлан бичих нь зүйтэй” хэмээн эмэгтэйчүүдийн ялгаварлалыг институтын түвшинд авч үзсэн бөгөөд “Төр таслан зогсоох, ялгаварлан гадуурхалтын суурь шалтгааныг арилгахын оронд харин ч өөрөө санаачилж, өөгшүүлэн дэвэргэсээр байна.” “Хүн амаа өсгөх пронаталист бодлого болон эмэгтэйчүүдийг нөхөн үржихүйн хэрэгсэл мэт харж байгаа.” (МОНФЕМНЕТ, 2015, pp. 1, 2) гэсэн дүгнэлтийг хийжээ. Тухайлбал, тайлангийн 15 дахь талд “Нөхөн үржихүйн үүрэг хариуцлагатай холбоотой дарамт, гэр орны ажлын ачаалал, цагийн хомсдол, хөдөлмөрийн ээлгүй орчин зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалж, эмэгтэйчүүдийн хөлстэй хөдөлмөр эрхлэх боломж хязгаарлагдаж байна. ... нийгмийн үйлчилгээний дэд бүтцийг хөгжүүлэх зэрэг цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх талаар огт тусгагдаагүй. ... залуу эмэгтэйчүүд ажлын байранд ялгаварлагдах, хөдөлмөрийн зах зээлээс шахагдах, нэг хүний цалин, орлогоор амьжиргаагаа залгуулахад хүргэх, хүүхэд асрах тэтгэмжээс өөр орлогогүй гэдгээр банкны шалгуурт унаж, орон сууцны зээл авч чадахгүй болох зэрэг эмзэг, эрсдэлт нөхцлүүдэд эмэгтэйчүүдийг төдийгүй залуу гэр бүлийг хүргэж байна.” (МОНФЕМНЕТ, 2015, р. 15) гэсэн арга зүйн хувьд нэгд тусгаарлалтыг институтын хувьд ялгаатай авч үзэх, хоёрт нийгмийн бодлого хөтөлбөр дэх тусгаарлалт хэрхэн илэрдэгийг, гуравт нийгмийн харилцаанд тусгаарлалт хэрхэн илэрч буйг тодруулан судлах боломжтой байна.

“Монгол улс дахь НҮБ-аас 2017 онд хийсэн ажлын үр дүнгийн тайлан” (2018.06)-д үр дүнгийн чиглэл 2 буюу “Нийгмийн хамгааллыг сайжруулах, чанартай, тэгш нийгмийн үйлчилгээг дэлгэрүүлэх” талаар дөрвөн зорилт дэвшүүлснээс 2.2 “Хот, хотын захын хороолол болон хөдөө орон нутгийн ядуу, эмзэг хүн амд чиглэсэн эрүүл мэндийн үйлчилгээг сайжруулах, тогтолцоог бэхжүүлэх, эрүүл мэндийн тэргүүлэх хөтөлбөрүүдийн хүрээнд эрүүл мэндийн чанартай үйлчилгээнд тэгш хамруулах; баримт нотолгоонд тулгуурласан бодлого болон шийдвэр гаргах зарчмыг сайжруулах чиглэлээр үндэсний байгууллагуудтай хамтран ажиллах”, 2.3 “Суурь боловсролын чанарыг сайжруулах, хүүхдийг бага наснаас хөгжүүлэх (ХБНХ) хөтөлбөрт түлхүү хамруулах, хотын захын сонгосон бүс, сумдуудад насан турш боловсрох нөхцөл бүрдүүлэх ажлыг хамтарсан хөтөлбөрүүдийн хүрээнд хэрэгжүүлэх” 2.4 Бүх нийтийг хамарсан үр дүнтэй, бүтээмжтэй нийгмийн хамгааллын тогтолцоог нэвтрүүлэх, ингэхдээ ядуу болон эмзэг хүн амыг түлхүү хамруулах зорилтыг дэвшүүлэх”, 2.5 “Хүнс болон хоол тэжээлийн аюулгүй байдлыг сайжруулах (эрүүл хүнс/цагаан)” (НҮБ, 2018) гэсэн дэд зорилтууд тусгаарлах үйл явцтай дам, үр дүнгийн чиглэл-3 буюу “Олон нийтийн дуу хоолой, тайлагнах зарчмыг бэхжүүлэх” гээд “... улс орны хөгжлийн үр ашгийг хүн болгонд хүргэх, хэнийг ч орхигдуулахгүй, ялангуяа эмзэг бүлгийн хүн амд хүргэх, үүндээ жендерт суурилсан хүчирхийллийн хохирогч эмэгтэйчүүд, залуучуудад хөгжлийн үр шимийг эрх тэгш хүртээх талаар засаглалын байгууллагуудын чадавхийг бэхжүүлэхэд чиглэгдэнэ. Түүнчлэн шийдвэр гаргах үйл ажиллагаанд эдгээр бүлгийн хүн амын оролцоог нэмэгдүүлэх.” (НҮБ, 2018, pp. 32-42) зорилт тавьсан нь бидний судалгааны ажилтай шууд холбогдоно. Тайланд дурдсан үр дүнгээс хүүхэд, хүчирхийлэлд өртөгсөд, шилжин суурьшигчид, хүний наймааны хохирогчид, хөгжлийн бэрхшээлтэй залуучууд зэрэг бүлгүүд нийгмээс тусгаарлагддаг талаар тэмдэглэжээ. Арга зүйн хувьд эндээс хоёр зүйл тодрох ба үүнд: нэгд нас, хүйс, шилжилт хөдөлгөөн, эрүүл мэндийн байдал зэргээс хамаарч тусгаарлалтад өртөх, хоёрт тусгаарлалт нь бусдын оролцоогүй (жишээлбэл, төрөлхийн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг хүлээн зөвшөөрдөг ч тэднийг дэмжихгүй байх), бусдын

оролцоотой (хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг дур мэдэн /тийм хандлага соёлд нь шингэсэн байх/, зарим талаар хүч хэрэглэж тусгаарлах) буюу үл зөвшөөрөх байдлаар тусгаарлаж болохыг харж болохоор байна.

ХБНГУ-ын Фридрих Эбертийн сан, Хэвлэл мэдээллийн зөвлөлөөс хамтран “Цахим сайтууд дахь үзэн ядах үг хэллэг” сэдэвт судалгааны ажлыг гүйцэтгэсэн. Судалгааны арга зүйн хэсэгт, “Hate Speech” гэх нэр томъёог олон улсад нэлээд түгээмэл ашиглаж байгаа ч Монголд яг энэ утгаар нь буулгасан, албан ёсоор орчуулсан, судалсан нь тун ховор байна. Тиймээс бид энэхүү шинэ ойлголтыг нутагшуулахын тулд нэлээд өргөн хүрээнд харж, тайлбарлах хэрэгтэй болж байгаа юм. Глоб интернэшнл төвөөс 2015 онд гаргасан “Хэвлэл мэдээллийн эрх зүй. Нэр төр гутаах, онлайнаар үзэл бодлоо илэрхийлэх ба өөрийн зохицуулалт” сэдэвт сургалтын гарын авлагад үүнийг “үзэн ядалтаас үүдэлтэй үг хэллэг” хэмээн орчуулсан байдаг. Энэ нь монгол хэлээр гарсан, “Hate Speech”-ийн тухай ойлголтыг мэргэжлийн түвшинд тайлбарласан ганц эх үүсвэр болж буй. Гэвч бидний хийсэн судалгаагаар “Hate Speech” нь зөвхөн үзэн ядалтаас үүддэггүй, мөн үзэн ядалт руу түлхэж, өдөөж, дэвэргэж байгааг харуулж байна. Иймд, энэ нэр томъёог “үзэн ядах үг хэллэг” хэмээн тодорхойлолтуудыг харгалзан авч үзэв:

- Арьс өнгө, шашин шүтлэг, хүйс, бэлгийн чиг баримжаа, хүйсийн баримжаа илэрхийлэл зэрэгт нь үндэслэн хэн нэгнийг, эсхүл хэсэг бүлэг хүнийг үзэн ядах хандлага гаргасан, эсхүл тэдний эсрэг хүчирхийллийг хөхүүлэн дэмжихүйц олон нийт рүү чиглэсэн үг хэллэгийг хэлнэ.
- Хэн нэгэн, эсхүл хэсэг бүлэг хүн рүү арьс өнгө, шашин шүтлэг, жендэр, эсхүл бэлгийн чиг баримжаа, хүйсийн баримжаа илэрхийлэлд нь суурилан дайрч давшлахыг хэлнэ.
- Арьс өнгөний үзэл, сенофоби, антисемитизм болон бусад үндэсний үзэл, үндсэрхэг дээрэнгүй үзэл, мөн цөөнх болон цагаачид, цагаач гаралтай хүмүүсийн эсрэг дайсагнал болон ялгаварлан гадуурхлыг тараах, өдөөх, сурталчлах, зөвтгөх бүх төрлийн илэрхийллийг ойлгоно.
- Хэсэг бүлэг хүнийг үзэн ядах илэрхийллээс өөр утга агуулаагүй харилцааны хэлбэр, ялангуяа тухайн харилцаа нь хүчирхийллийг өдөөхөөр байвал “hate speech” гэнэ. Юуны түрүүнд хэсэг бүлэг хүнийг арьс өнгө, үндэс угсаа, гарал үүсэл, жендэр, шашин шүтлэг, бэлгийн чиг баримжаа зэргээр нь үзэн ядахад турхирахыг үүнд хамааруулна. Үзэн ядах үг хэллэг нь арьс өнгө, үндэс угсаа, шашин шүтлэг болон бусад онцгой цөөнх, эсхүл эмэгтэйчүүд рүү чиглэсэн бүх л төрлийн түрэмгий, давшилсан илэрхийлэл байж болно.

Дээрх тодорхойлолтуудаас үзэхэд, үзэн ядах үг хэллэгийн хохирогч нь үндэстний цөөнх, ижил хүйстэн хүмүүс, эмэгтэйчүүд, сэтгэцийн эмгэг болон хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг аливаа шинж тэмдгээрээ бусдаас ялгарч буй ямар нэгэн хэсэг бүлэг хүн байхаар байна. Үүний зэрэгцээ, хувь хүн рүү, ялангуяа олны танил хүн рүү чиглэсэн үзэн ядах үг хэллэг ч түгээмэл байдгийг олон улсын судалгаанууд, бидний хийсэн цахим мониторингийн үр дүн ч мөн харуулж байгаа юм.

Үзэн ядах үг хэллэг гэдэгт бид хэн нэгэн, эсхүл хэсэг бүлэг хүнийг үндэс угсаа, шашин шүтлэг, жендэр, бэлгийн чиг баримжаа, хүйсийн баримжаа илэрхийлэл зэрэгт нь үндэслэн ялгаварлан гадуурхсан, эсхүл гүтгэж, доромжилсон, мөн хүчирхийлэлд уриалан дуудсан, дайрч давшилсан, нэр хоч өгсөн зэрэг бүх төрлийн үг хэллэг, хэлэмжийг ойлгож болохоор байна” (ХБНГУ-ын Фридрих Эбертийн сан, Хэвлэл мэдээллийн зөвлөл, 2018) хэмээн ялгаварлалтай холбоотой илрэх шинж, түүнд өртөж болох нийгмийн бүлгүүдийг тодруулжээ.

Дэлхийн банкнаас “Улаанбаатар хот дахь ядуурлын байдал: Ядуурлын хэлбэрүүдийг ойлгон, тулгарч буй асуудлуудыг шийдвэрлэх нь” сэдэвт судалгааны ажлыг гүйцэтгэсэн бөгөөд тайланд тусгаарлалт гэсэн ойлголтыг “Нийгмийн тодорхой бүлгүүд өөрсдийн онцлог ухамсар (адилсал-identity) буюу нийгмийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан таагүй нөхцөл байдалд оршин байдаг. Уг таагүй нөхцөл байдал нь нийгмээс гутаан доромжлох (social stigma) хэлбэрээр илэрхийлэгддэг ба нийгмийн гадуурхал болон өртөмхий байдлыг бий болгоход гол хүчин зүйл болдог.” гэж тодорхойлоод “Шилжин ирсэн иргэдийг Улаанбаатар хотын ядуурлын өндөр түвшний гол эх

сурвалж бөгөөд хотын зах руугаа тэлсэний гол шалтгаан хэмээн хотын оршин суугчдын зүгээс ихэвчлэн дорд үзэн гадуурхдаг.” гэжээ. Мөн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, гудамжны хүүхдүүд, орон сууцны жижүүрүүдийг гадуурхагдаж буй бүлэгт хамруулан үзсэний зэрэгцээ гадуурхал нь хүүхдийн тоо, биеийн онцлог, нас (WB, 2017, pp. 12-14, 31) зэргийг онцлон гадуурхдаг гэжээ.

Хэлэлцэн буй сэдэвтэй шууд уялдахгүй ч ядуус тусгаарлалтын эхний объект болох үндэслэлтэй гэх арга зүйн дагуу авч үзвэл тус судалгааг хийхэд ашигласан 22 шалгуур үзүүлэлт бүхий Алкайр Фостер аргын зарим үзүүлэлтийг өөрчлөх шаардлагатай буюу зөв гэсэн болгоныг судлаачид муйхарлан дагах нь өөрсдийгөө үл мэдэх, асуудлаа таньдаггүйн л илрэл гэлтэй. Тус аргачлалд жишээлбэл, “Ус ба ариун цэвэр” бүлэг үзүүлэлтийн хэмжээсийн дотор “бие засах байгууламж дангаараа ашиглах боломжтой” гэсэн шалгуур бий. Тайланд “Ус ба ариун цэвэр хэмжээсийн гачигдлыг (тус тайланд ус, ариун цэвэр гэх үзүүлэлтийг нэг хэмжээс гэсэн утгаар найруулгын хувьд ийм байдлаар оруулсан. О.Б) шийдвэрлэх юм бол олон хэмжээст ядуурал ихээхэн багасах буюу 23.4%-иас 15.7% болж буурахаар байна.” гэсэн нь уг үзүүлэлт нь өөрөө ядуурлыг хэмжих шалгуур болж чадах эсэх нь эргэлзээтэй юм.

МУ-ын Хүний эрхийн үндэсний комисс “Хөдөлмөр эрхлэлтэд ялгаварлан гадуурхахгүй байх зарчмын хэрэгжилтийн судалгааны тайлан”-д (ХЭҮК, 2004, pp. 5-10) нас, хүйс (Үйлдвэрийн тэргүүний ажилчин байсан Б гэгч эмэгтэйг жирэмсэн болсон гээд цалин мөнгөний тооцоог хийлгүүгээр халж явуулсан тухай бичжээ. Мөн иймэрхүү явдал Чингэлтэй дүүргийн 5-р хорооны иргэн О гэх эмэгтэйг БНСУ-ын иргэний хөрөнгө оруулалттай Жулио ХХК-д ажиллаж байхад нь тохиолдсон бол Баянзүрх дүүргийн нэгэн хорооны өрхийн эмч Э-г хүүхэд төрүүлээд /ажилдаа эргэн орох гэхэд нь хүүхэд чинь бага гээд ажиллуулахгүй хохироосон), нийгэмд эзлэж буй байр суурь (“ажилд оруулж өгөөч, ажилд ороход минь туслаач” гэсэн агуулгатай өргөдлийг 2001 онд 25 хүн, 2003 онд 3 хүн бичсэн нь таарсан бөгөөд эдгээрийг Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам, Хөдөлмөрийн хяналтын алба, УИХ-ын дарга болон зарим гишүүд, ерөнхий сайдад ирүүлсэн байв. Ийнхүү иргэд тэднийг ажилд авах эрхтэй шууд ажил олгогч болох аж ахуйн нэгж, байгууллагын удирдлагуудад бус харин УИХ-ын дарга, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүдэд ажил олгохыг хүссэн өргөдлийг бичиж байгаа нь хөдөлмөрийн харилцааны практикт ажил олгогч тал иргэдийг янз бүрийн үзүүлэлтээр шахаж, ялгаварлан ажилд авдагтай шууд холбоотой гэж дүгнэхэд хүргэж байна. Ийнхүү ажилд орохыг туйлаас хүсч Засгийн газрын гишүүнд хандаж орон гэргүй, тэнүүлчин иргэн “Г” өргөдөл бичиж байсныг зориуд дурдаж болох юм.), хувь хүний үзэмж (сул чөлөөтэй болон шинээр бий болсон ажлын байрандаа иргэн авч ажиллуулах тухай ажил олгогч нар зарлахдаа иргэдийг хувийн шинж байдлаар нь илэрхий ялгаварлан гадуурхсан эсхүл аль нэгэнд нь хууль бусаар давуу эрх олгосон шинжтэй шаардлага тавих нь түгээмэл болсон), үндэс угсаа (ХЭҮК-оос 2003 оны 10 дугаар сард ОХУ-ын хөрөнгө оруулалттай “Алтан дорнод” ХХК-д хийсэн шалгалтын тухай Комиссын ажилтан С.Гэрэлмаагийн бичсэн тайланд “Белазын жолооч, Монголын иргэний цалинг сард 205 ам.доллараар тогтоосон боловч ОХУ-ын иргэний цалинг сард 360 ам. доллар байхаар тогтоосон), үзэл бодол-итгэл үнэмшил (ажилтан, албан хаагчдыг улс төрийн үзэл бодол, намын харъяаллаар нь ялгаварлан гадуурхаж ажлаас нь халах, өөрчлөх нь хамгийн зонхилох хэлбэр. 2000 оны УИХ-ын болон орон нутгийн сонгуулиас хойшхи хугацаанд яам, агентлаг, төр, захиргааны бусад байгууллагад ажиллаж байгаад халагдаж чөлөөлөгдсөн 3638 хүний 94.1 хувь (3422) нь нам бусчууд байжээ. Тэгвэл аймаг, нийслэлийн төр, захиргааны байгууллагад ажиллаж байгаад халагдаж чөлөөлөгдсөн 3595 хүний 68 хувь нь (2515) нам бусчууд байна. ХНХЯ-ны сайдад 2001-01-10, 17 -н д УИХ-ын 2 гишүүн тус тусдаа ирүүлсэн албан бичигт иргэн Б нь манай намын гишүүн ... дугаар үүрийн товчооны гишүүн бөгөөд УИХ-д сонгогдох ажилд минь идэвхитэй оролцсон тул яамандаа ажилд ороход нь туслахыг хүсч бичжээ.), үг хэлэх эрхийг нь хязгаарлах (О гэгч эмэгтэй улс төрийн томоохон нэг намын удирдах төв аппаратад архивын эрхлэгчээр ажиллаж байгаад ажиллах өрөөг нь подваль руу нүүлгэх болоход нь архив подвальд байж таарахгүй, ажилчдын эрүүл мэндэд ч нөхцөл нь тохирохгүй гэж хэлснийх нь төлөө удирдах, удирдуулах ёсыг мэддэггүй гэж адлагдаж ажлаасаа халагджээ.) зэргээр гадуурхдаг хандлага нэгэнт тогтжээ. Тус судалгааны тайланд ялгаварлал, гадуурхлын талаар ийнхүү тодорхой жишээ баримтуудыг гаргасан нь өргөн утгаар авч үзвэл тусгаарлалтын илэрч буй хэлбэр юм.

Томъёоллын оновчлол ба тайлбарлал

Шинжилгээний үр дүнгээс нэгтгэн харахад тусгаарлалт гэх ойлголтын утга, агуулгыг илэрхийлэхүйц байдлаар “тусгайлах, тусгайлагдах, ялгаварлах, гадуурхах, дэмжихгүй байх, үл зөвшөөрөх, эс хамрагдах” гэх ойлголтуудыг утга дүйн хэрэглэжээ. Дурдан буй ойлголтуудад “нийгмийн баялагаас хүртэх боломж, оршин амьдрахтай холбоотой бусад эрх нь хязгаарлагддаг” гэх санаа агуулагдаж байгаа юм.

Тусгаарлагдаж буй бүлэг нь “нийгмийн харилцаа-эдийн засаг-сэтгэл зүй”-н хувьд таагүй байдалд байх, нийгмийн бусад бүлгээс дорд үзэх, ялгаатай байдлаар харьцах, хяхаж хавчих, төр засгийн зүгээс анхаарал хандуулахгүй байх зэргээр илрэн гардаг гэх ойлголтыг өгч байна. Ойролцоо агуулгатайгаар хэрэглэж буй эдгээр утга, томъёоллын зэрэгцээ “оролцоо - inclusion” гэх эсрэгцсэн утга бүхий ойлголттой хамт хэрэглэх нь түгээмэл аж.

Зарим ойлголтын үндсэн утга, агуулгыг хэл зүйн талаас хэрхэн тодорхойлсныг “Монгол хэлний их тайлбар толь” (Монгол хэлний их тайлбар толь), Query (Query) толь бичгээс тодруулья:

- Тусгайлах гэдгийг “харилцаа, үйлдлээр хүндэтгэл үзүүлэх” гэх утгаар хэрэглэж буй бөгөөд тусгайлагдах гэдэг нь тусгайлах гэх үгийн үйлдэгдэх хэв гэж тайлбарлажээ.
- Ялгаварлах гэх үгийг “нийгэм, хүн ам зүй, эдийн засгийн чадамж зэрэг тодорхой шинжээр өөрөөс ангид, тусдаа бүлэг үүсгэх” гэж ялгаа гэх утгаар хэрэглэсэн байна.
- Гадуурхах, гадуурхал гэх үгийн тухайд “өөрийн биш, хамааралгүй” гэсэн утга оноон тайлбарлажээ. Social isolation гэх ойлголтыг мөн санал болгож тусгаарлалт гэх ойлголтыг бүрэн илэрхийлнэ гэж үзэх хандлага байна. Агуулгын тал шинжийг нь торуулбалж субъект, жижиг бүлгийн түвшинд илүүтэй яригддаг болох нь тодорхойлолтоос ойлгогдож байна. Субъект өөрөө (сэтгэл зүйн хямрал, гэр бүлийнхнээ асрах, хагацал, нийгмийн бэрхшээл “Social adversity”), эсвэл гарцаагүй байдал (хүнд өвчин, хөгжлийн бэрхшээл, тээврийн хязгаарлагдмал байдал, ажилгүйдэл, санхүүгийн хүндрэл, гэр бүлийн хүчирхийлэл)-аас болж удаан хугацаанд гэртээ байх, нийгмийн үйлчилгээ авч чадахгүй байх юмуу, нийгмийн оролцоо багасах, найз нөхөд, гэр бүл, танилуудтайгаа харилцахгүй байх зэргээр илэрдэг. Учирч буй бэрхшээл нь нийгмийн харилцаа, сүлжээг хадгалж үлдэхэд саад болж ганцаардалд хүргэдэг (Nordic mindset, 2022) гэжээ. Ганцаардал буюу isolation нь exclusion гэх ойлголтод хамаарч болох нэг л нөхцөл, эсвэл үр дагаврыг илэрхийлжээ.
- Үл зөвшөөрөх гэх үгийн тухайд зөвшөөрөх гэх үгийн эсрэг санааг илэрхийлэх бөгөөд “татгалзах, дагалдахгүй, оролцохгүй байх” гэж, “дэмжихгүй байх” гэх үг нь “тэтгэх, туслах, дэмжлэг үзүүлэхээс татгалзах” гэсэн утгыг илэрхийлнэ.
- Эс хамрагдах гэх үгийн хувьд “оролцоогүй байх” гэсэн утгыг илэрхийлэх ч энэ нь “exclusion” гэх ойлголтын зөвхөн нэг талыг илэрхийлж байгаа юм.

Агуулга, багтаамжийн хувьд эс хамрагдалт гэхээс бусад “ялгаварлал, гадуурхал, дэмжихгүй байх, үл зөвшөөрөх тусгайлагдахуй, тусгаарлахуй” гэсэн томъёоллуудын тайлбар, хэрэглээний утга нь тусгаарлалт гэх ойлголтод хамаарах утга, агуулгын аль нэг талыг илэрхийлж байгаа юм. Мөн “тусгайлагдахуй, тусгаарлахуй” гэж чамирхсан томъёоллыг санал болгож буй бөгөөд шинжлэх ухааны ойлголт, үг хэллэг нь хэтрүүлэл, чамирхлаас ангид байх тухай суурь зарчимд үл нийцэх тул ийм ойлголт, томъёоллоос аль болох татгалзаж, зайлсхийх нь зүйн хэрэг юм. Утгын хувьд тусгайлагдахуй гэсэн томъёолол нь “бусдаар өөрийгөө өргөмжлүүлж, хүндэтгүүлэх”, тусгаарлахуй гэдэг нь “өөрөө өөрийгөө бусдаас, эсвэл нийгмийн бүлгүүдээс ангид” авч үзэх гэсэн утгыг илэрхийлэх тул exclusion гэх томъёоллын агуулгад үл нийцнэ. Эрдэмтэн судлаачдын зүгээс орхигдмол, хасагдмал байдал, хоцролт, эс хүрэлцэхүй, огоорол, гадуурх, гээгдэл, ялгаварламж, ялгамж, орхидогсод, шоовдорлогдолт гэх томъёоллуудыг санал болгосон нь дээр өгүүлсэн зарим ойлголтын тайлбартай давхцана.

Санал болгож буй томъёоллууд нь social exclusion гэх ойлголтаар илэрхийлж буй гол утга, ойлголтын бүтэц, хамрах хүрээ, илрэх хэлбэр, түвшин зэргийг судалсан эрдэмтдийн тодорхойлолт, тайлбараас хол зөрүүтэй гэж болно. Учир нь, хувь хүний сайн сайхан байдал нь объектив бодит

байдал хийгээд субъектив үнэлгээ буюу нийгмийн харилцаа, түүний нийцэмжит байдал (Жишээлбэл, амьдралын чанар ба сэтгэл ханамж, ганцаардал ба хамааралт шинж); эрүүл мэнд болоод гүйцэтгэл (functioning), нийгмийн боломж ба нэгдэл (cohesion)-ээр илэрхийлэгддэг. Эсрэг тохиолдолд нийгмийн харилцаа нь хувь хүний эрүүл мэнд, сайн сайн байдал болоод бусдын дунд байгаагаа мэдрэх мэдрэмж, нийгмийн болон материаллаг нөөц, үнэ цэнийг өөртөө бий болгодог. Иймээс нийгмийн харилцаанаас тусгаарлагдах нь хувь хүний аз жаргалтай байдлыг бууруулдаг (Burholt.V, Aartsen.M, 2020, pp. 78-79). Үүнтэй холбоотой дэлхийн улс орнуудын нийгмээс тусгаарлагдах үзэгдлийг олон талт эсрдэл гэх байдлаар хүлээн авч, үүнд чиглэсэн бодлого зорилтуудыг хэрэгжүүлдэг.

Их Британийн Засгийн газрын Нийгмийн тусгаарлалтын алба (Social Exclusion Unit-SEU) “... хүмүүс болон бүс нутгаас хамаарсан ажилгүйдэл, чадавхгүй байдал, гэмт хэргийн эрсдэл, эрүүл мэндийн доройтол, гэр бүл салалт г.м бэрхшээлээс үүдэлтэй гарч болох эрсдэл.” гэж тодорхойлсон (SEU, 2001: p.10) бол Европын холбооны Ажлын хэсэг (EU Task Force) “... орлогын хэмжээ, хөдөлмөрийн зах зээл дэх байр суурь, мөнгөөр илэрхийлэгдэхгүй бусад талуудаар тодорхойлогдох талбар.” гэж тодорхойлоод судлаж, шинжлэх (Eurostat, 2000: p.33)-ийг уриалсан. Австралид, Гэгээн Лоренсийн захирал Тони Николсон болон Засгийн газрын Нийгмийн оролцооны зөвлөлийн гишүүд нийгмийн тусгаарлалтын эсрэг буюу “нийгмийн доторх хүн” байх тухайд “Эдийн засгийн болон нийгмийн оролцоотой, нэр төртэй амьдрах боломжоо хэрэгжүүлэхэд хувь хүний чадавх, материаллаг нөөцийг бий болгох явдал юм. ... нийгмийн оролцоог хангах гэдэг нь улс орны эдийн засаг, нийгмийн амьдралд утга учиртай оролцох боломжоор хангах, нэг ч хүнийг нийгмийн тусгаарлалтад өртөхөөс сэргийлэхийн тулд үндэсний хэмжээнд, муж, орон нутгийн захиргаа, олон нийтийн байгууллага, салбар хоорондын бодлогыг зохицуулах явдал гэжээ.” гэх хандлагыг санал болгосон (Rosanna Scutella and et all, 2009, pp. 7, 9). Нийгмийн тусгаарлалт нь олон талт эрсдлийг бий болгодог учир засгийн газрууд эл үзэгдлийг бууруулах, нийгмийн оролцоог хангах чиглэлд ийнхүү анхаардаг.

Нобелийн шагналт эдийн засагч Амартья Сен чадавхийн хомсдол (Сен, 1999)-ын олон хэмжээст тусгаарлалтын хандлагыг дэвшүүлсэн. Тэрээр урт удаан, эрүүл амьдрах эрх чөлөө, эдийн засгийн, улс төрийн, нийгмийн оролцоотой байх, хүчирхийллээс ангид байх эрх чухал бөгөөд ядуурал нь зүгээр нэг бага орлоготой байгаа нөхцөл биш. Харин эрх чөлөөгөө хязгаарлуулсан, эсвэл үүргүүдээс сонголт хийх чадвараа хасуулсан нөхцөл гээд улс төрийн, эдийн засгийн (facilities), нийгмийн боломж, ил тод байдал болон аюулгүй байдлын таван төрлийн эрх чөлөөг тодорхойлсон. Орлого нь эдгээр эрхийг хангахад чухал ач холбогдолтой хэдий ч бусад хүчин зүйл нөлөөлдөг. Тухайн хүн хөгжлийн бэрхшээлтэй эсэх нь орлогод нь нөлөөлж болох ч эрхээ хэрэгжүүлэхэд нь хамааралгүй байж болно (Rosanna Scutella and et all, 2009, p. 8). Харин хэрэглээ, хуримтлал, үйлдвэрлэл буюу эдийн засгийн, улс төрийн, нийгмийн, соёл боловсрол (Konstantina N.Ragazou, 2015; Malbourne Institute, 2009, p. 11)-ын зэрэг нийгмийн олон институтын олгож буй боломж, санаачлагаас хамаарна. Хэвийн нөхцөлд хүний амьдрал ажил хөдөлмөр, боловсрол, эрүүл мэнд, амралт чөлөөт цаг, орон сууц, соёлын г.м нийгмийн янз бүрийн талбарт өрнөдөг. Эдгээрийн аль нэгэнд оролцохгүй байгаа нь тусгаарлалт биш юм. Жишээлбэл, ажлын байрны хомсдол нь дангаараа тусгаарлалтын шалтгаан болохгүй. Харин янз бүрийн талбарын оролцооны уналт, харилцан үйлчлэлийн үр дүнд үүсдэг. Үндсэндээ нийгмийн янз бүрийн талбарын үйл ажиллагаанд бүхэлдээ, эсвэл ихэнх хэсэгт оролцдоггүй хүмүүсийг тусгаарлагдсан гэж ойлгож болно (Gerd Schienstock and et all, 1999, p. 108).

Дүгнэлт

Шинжилгээний үр дүнгээс “exclusion” гэх ойлголтыг “тусгайлах, тусгайлагдах, ялгаварлах, гадуурхах, дэмжихгүй байх, үл зөвшөөрөх, эс хамрагдах” гэсэн ойлголт, томъёоллоор тайлбарлан, хэрэглэж байгаа ч хэл зүйн хувьд “тусгаарлалт” гэх томъёолол нь агуулгын хувьд, мөн эрдэмтдийн гаргаж тавьсан ойлголтын хүрээ, зааг, агуулгыг тодорхой хэмжээгээр өөртөө шингээсэн гэж болохоор байна. Ойлголтын томъёолол нь нуруу, орооцолдосон үг хэллэгээс ангид, хэрэглэхэд хялбар байх ерөнхий зарчимд мөн нийцнэ. Утга дүйн хэрэглэсэн бусад үгсийн тухайд тусгаарлалт гэх ойлголтын зарим нэг шинж, талыг агуулж байгаа бол зарим үгс “exclusion” гэх ойлголтын аль

нэг талыг, эсвэл эсрэг утгыг тодруулах байдлаар хэрэглэсэн дүр зураг бууж байна. Нийгмийн тусгаарлалт гэх ойлголтыг social isolation гэх томъёоллоор илэрхийлэх нь ойлголтын багтаамжийн хувьд ч учир дутагдалтай бөгөөд алсдаа төөрөгдөл, тодорхойгүй байдалд хүрэх эрсдлийг дагуулж болзошгүй.

Агуулгын хувьд “бусдаас саланги, хөндий байх, бие даах, тусдаа орших” гэсэн харьцангуй өргөн утгаар хэрэглэгдэж байгаа нь “exclusion” гэх ойлголтын агуулгыг зохих хэмжээнд илэрхийлэх боломжтой аж. Практик түвшний буюу энгийн ажиглалт, мэдрэмж, дадалд суурилсан ойлголт нь тусгаарлалтын зөвхөн нэг тал, хэлбэрийг илэрхийлж, түүнд тулгуурлан үгүйсгэх няцаах хандлага илэрч буй тул шинжлэх ухааны талаас онолын хувьд түүнд хамаарах утга, агуулгыг оновчтой тодорхойлж, арга зүйн хувьд тусгаарлалтын хэлбэр, хэв маягуудыг ялгаж, бүтэцлэх бодит хэрэгцээ бий. Арга зүйн хувьд тусгаарлалт гэх нийгмийн үзэгдэл нь хоёр хэлбэрээр бий болж байгаа нь шинжилгээний үр дүнгээс харагдаж буй бөгөөд эхнийх нь өөрийгөө нийгмээс тусгаарлах, хоёр дахь нь нийгмийн бусад бүлгээс тухайн субъект, эсвэл бүлгийг тусгаарладаг. Үүнийг тусгаарлах (өөрөө үйлдэх хэв), тусгаарлагдах (бусдын эрхэнд үйлдэгдэх хэв) гэсэн ойлголтуудаар дамжуулан илэрхийлэх боломжтой.

Судлаачдын зүгээс социологийн ухаанд хэрэглэгдэж буй суурь ойлголтыг монгол хэлэнд буулгаж хэрэглэхийн өмнө ийнхүү хэл зүй, агуулга, утга санааны хувьд шинжилж хэрэглэж хэвших нь судлаачдад, цаашлаад судалгааны үр дүнг хэрэглэж, ашиглаж буй хүмүүст зөв, цэгцтэй ойлголт өгөх, шинжлэх ухааныг илүү тодорхой, зөв, дөгөм ойлгоход тустай. Судалгаа, эрдэм шинжилгээний ажлын түвшинд ойлголтын илэрхийлэх утга агуулгыг нэгэнт тогтсон тохиолдолд хэрэглээнээсээ хамаарч нөхцөл, дагавраа аван олон янзаар хувирч хэрэглэгдэх бололцоотой.

Үзэгдлийн талаас нийгмийн тусгаарлалт нь нийгэмд: нас, хүйс (хөдөлмөр эрхлэлт, боловсрол, гэр бүл, мэдээлэл г.м нийгмийн харилцааны талбар “улс төр, соёл, эдийн засаг, нийгэм”-ээс хамаарч өөр өөр байдлаар илэрдэг), нийгмийн байр суурь (статус), амьжиргааны түвшин (ядуус, орон гэргүй иргэд г.м), итгэл үнэлмшил-үзэл бодол, мөн цөөнх (хүйс, шашин шүтлэг, ястан угсаатны г.м)-ийн бүлэг, өвчлөл (олдмол болон төрөлхийн) гэх нийгэм, хүн ам зүй, эдийн засаг, эрүүл мэнд, соёлын гэх зэрэг янз бүрийн хүчин зүйлээр дамжин илэрдэг. Үйлдэгдэж буй хэвээр нь бусдаар болон өөрөө үйлдэгдэх, бусдаа үйлдэгдэх нь албан болон албан байдлаар хэрэгждэг. Харилцааны хэлбэрээр нь хийсвэр орон зай дахь (нийгмийн сүлжээ) болон бодит харилцаан дахь гэж ангилж болохоор байгаа тул цаашид энэ чиглэлээр хийх судалгаанд ойлголтын бүтэц, хүрээг тодорхойлох чиглэлээр илүү гүнзгийрүүлэн судлах бололцоотой.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

- Burholt,V, Aartsen.M. (2020). *Social Exclusion in Later Life*. Cham: Springer Nature Switzerland AG.
- Evans, M. (1998). Behind the rhetoric; The Institutional Basic of Social Exclusion and Poverty. *IDS Bulletin*. Vol 29. №1. .
- Gerd Schienstock and et all. (1999). *Information Society, Work and the Generation of New Forms of Social Exclusion (SOWING)*. Tampere: First Interim Report (Literature Review).
- Gerda Jehoel-Gijsbers & Cock Vroomen. (2007). *Explaining Social Exclusion: A theoretical model tested in the Netherlands*. Hague.
- Gerda Jehoel-Gijsbers & Cock Vroomen. (2008). *Social Exclusion of the Elderly; A Comparative Study of EU Member States*. *ENEPRI Research Report No. 57*. Centre for European Policy Studies.
- Konstantina N.Ragazou. (2015). *Poverty, Inequality and Social Exclusion/Inclusion in South Europe*. Volos: University of Thessaly.
- Levitas, R. (2020). The concept and measurement of social exclusion. *ResearchGate* .
- Malbourne Institute. (2009). *Measuring Poverty and Social Exclusion in Australia: A Proposed Multidimensional Framework for Identifying Socio-Economic Disadvantage*. Melbourne.
- Nordic mindset. (2022). What is isolation? London, UK.
- Query. (n.d.). Толь. Улаанбаатар, Монгол.
- Rosanna Scutella and et all. (2009). *Measuring Poverty and Social Exclusion in Australia: A Proposed Multidimensional Framework for Identifying Socio-Economic Disadvantage*. Melbourne: ISSN 1447-5863.
- Suzanne Bronheim, Phyllis Magrab, Raymond Crowel. (2020). *Social exclusion in the united states: policy implication for community solutions*. <https://www.oecd.org/unitedstates/1855950.pdf>.

WB. (2017). *Улаанбаатар хот дахь ядуурлын байдал: Ядуурлын хэлбэрүүдийг ойлгон, тулгарч буй асуудлуудыг шийдвэрлэх нь*. Вашингтон.

Монгол хэлний их тайлбар толь. (n.d.). Улаанбаатар, Монгол.

МОНФЕМНЕТ. (2015). *Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай НҮБ-н конвенцийн хэрэгжилтийн асуудлаар Монгол улсын Засгийн газраас бэлтгэсэн 8 ба 9 дүгээр ээлжит илтгэл*. Улаанбаатар.

НҮБ. (2018). *Монгол улс дахь НҮБ-аас 2017 онд хийсэн ажлын үр дүнгийн тайлан*. Улаанбаатар.

НҮБ-ын Сайн дурынхны хөтөлбөр. (2015). *Дэлхийн сайн дурын үйл ажиллагааны төлөв байдлын тайлан: Засаглалыг Өөрчлөх нь*. Дани: Пийникс Дизайн Эйд, Рейнжерс Си.

ХБНГУ-ын Фридрих Эбертийн сан, Хэвлэл мэдээллийн зөвлөл. (2018). *Цахим сайтуудад дахь үзэн ядах үг хэллэг*. Улаанбаатар.

ХЭҮК. (2004). *Хөдөлмөр эрхлэлтэд ялгаварлан гадуурхахгүй байх зарчмын хэрэгжилтийн судалгааны тайлан*. Улаанбаатар.

ШУА-ийн ФХ. (2006). *Социологийг үндэслэгч суутнууд*. Улаанбаатар: Адмон принт ХХК.